

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΝΙΚΗΤΑΣ
Ομότιμος Καθηγητής
Λατινικής Φιλολογίας Α.Π.Θ
e-mail: dnikitas@lit.auth.gr

ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Unde tanta rerum humanarum infelicitas?
«Που οφείλεται αυτή η τόσο μεγάλη κακομοιρία
στα ανθρώπινα πράγματα;»

Αυτό το ερώτημα θέτει τον Μάρτιο του 1528 ο Έρασμος¹ διά στόματος ενός εκ των συνομιλητών του έργου του *Διάλογος για την ορθή προφορά του λατινικού και του ελληνικού λόγου (De recta pronuntiatione graeci et latini sermonis dialogus)*. Το ερώτημα είναι όχι μόνο γενικό (για τη γενικότερη κατάσταση της κοινωνίας) αλλά και ειδικό, για την κατάσταση της παιδείας της εποχής: οι σωστοί δάσκαλοι είναι λίγοι και δεν εκτιμώνται δεόντως, ενώ αντίθετα οι ημιμαθείς δάσκαλοι και διαφθορείς της νεολαίας έχουν πληθυνθεί και θησαυρίζουν, και οι γονείς μαζί με τα παιδιά τους κινούνται στην απάτη και την αυταπάτη.

Την απάντηση στο ρώτημα θα την δώσει ο μεγάλος ουμανιστής λίγο παρακάτω:

«Η κύρια αιτία αυτού του κακού πιστεύω, λέει, πως βρίσκεται στις δημόσιες σχολές που αποκαλούνται σήμερα με τη φιλόδοξη ονομασία Πανεπιστήμια (Universitates), σαν να μη λείπει από αυτά καμιά σπουδαία επιστήμη»². Πρόκειται, συνεχίζει ο Έρασμος, για ιδρύματα που «δημιουργήθηκαν με τη μεγαλύτερη φροντίδα και τις υγιέστερες αρχές» κι όμως «αλλάζουν συνεχώς προς το χειρότερο». «Δημιουργήθηκαν, παρατηρεί, κολλέγια, καθορίστηκαν τομείς, τοποθετήθηκαν καθηγητές, προσδιορίστηκαν αμοιβές, έγινε διάκριση διπλωμάτων και δικαιωμάτων για τους αρχαρίους, τους προχωρημένους και τους πτυχιούχους. Λήφθηκε

1. Πετρόχειλος 41.

2. Πετρόχειλος 44.

πρόνοια και για τους οικονομικά ασθενεστέρους, που συχνά είναι πολυάριθμοι εκεί. Πρόσθεσε ακόμη και τον πρύτανη, τους αντιπρυτάνεις, τους καγκελλάριους, τους επιστάτες, τους κοσμήτορες, καθώς και τους άλλους αξιωματούχους. Θέλεις τίποτε περισσότερο; Θα έλεγες ότι πρόκειται για ένα ολόκληρο βασίλειο των γραμμάτων». «Παρ' όλα αυτά, προσθέτει με θλίψη ο Έρασμος, η επιμελέστατη πρόνοια που λήφθηκε δεν κατάφερε να αποτρέψει, για πολλές γενιές τώρα, την επικράτηση μιας ανυπόφορης βαρβαρότητας (*operosa barbaries*) σε όλες σχεδόν τις σχολές μας»³.

Στη συνέχεια του διαλόγου διευκρινίζει λεπτομερέστερα την παθολογία των συγχρόνων του *Universitates*. «Για να αυξήσουν περισσότερο τα κέρδη τους, δέχονται άτομα που οι γνώσεις τους βρίσκονται σε στοιχειώδες επίπεδο, σχεδόν αγραμμάτους», που κάνουν ελλειπίες σπουδές και έπειτα κατευθύνονται «προς όλο και ανώτερους τίτλους», «γίνονται κάτοχοι μεταπτυχιακών διπλωμάτων» και διδάκτορες, «χορηγούνται τήβεννοι, προνόμια και βαθμοί»⁴. Έτσι είναι επόμενο να επικρατήσει η *operosa barbaries*.

Ο πατριάρχης του ουμανισμού θα εντοπίσει τη βαθύτερη ρίζα του κακού: είναι το γεγονός ότι οι σπουδαστές δεν έχουν ουσιαστική επαφή με τους συγγραφείς που διέπρεψαν στα ελληνικά και στα λατινικά γράμματα (*auctores qui utriusque linguae facundia praecelluerunt*)⁵. Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι το ήδη κικερώνειο ιδανικό της παιδείας στις δύο κλασικές γλώσσες (*utriusque linguae peritia et doctrina*) μεσουρανούσε στη Δύση των χρόνων του Εράσμου. «Τι καλά θα ήταν, αναφωνεί ένας από τους δύο συνομιλητές του διαλόγου, αν ολόκληρο το ανθρώπινο γένος χρησιμοποιούσε μόνο δύο γλώσσες, την ελληνική και τη λατινική!»⁶.

Και πού βρίσκεται ο τρόπος αναστροφής του κακού, η σωτηρία από την καθολική καταστροφή; Το μυστικό της θεραπείας είναι ο πραγματικός δάσκαλος των κλασικών γραμμάτων, λέει ο Έρασμος. Και σπεύδει να δώσει το προφίλ του:

3. Πετρόχειλος 42.

4. Πετρόχειλος 45-46.

5. Πετρόχειλος 44.

6. Πετρόχειλος 61.

Είναι ένας «άνθρωπος ώριμος, δυναμικός, φιλόπονος και αξιόπιστος, που να έχει αφιερώσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του σε δόκιμες λογοτεχνικές σπουδές», «όχι με επίφαση μόρφωσης, απατεώνας, με ανέντιμη κρίση», που έχει «πνεύμα όχι νωθρό, ευτελές, οργίλο, αλαζονικό», ένας άνθρωπος «χωρίς ανηθικότητα, υποκρισία, απάτη, που δεν τον διαφθείρει η δύναμη του χρήματος». Ένας τέτοιος «δάσκαλος, τονίζει, προσφέρει στο κοινό συμφέρον όσο τρεις εφημέριοι», γι' αυτό και πρέπει να ανταμειβεται «ανάλογα με την αξία και την αφοσίωσή του». Και καταλήγει: από την επιλογή του σωστού διδασκάλου «προέρχεται η σωτηρία ή η καταστροφή της Πολιτείας».

Μας εντυπωσιάζει η παραπάνω **περιγραφή του Εράσμου**. Ο μεγάλος αυτός ουμανιστής πιστεύει ότι η βαρβαρότητα της ανθρώπινης κοινωνίας οφείλεται στην παρακμιακή λειτουργία του πανεπιστημίου, ενώ το τελευταίο οφείλεται στην απομάκρυνση από τις κλασικές σπουδές. Πιο απλά, η έλλειψη ουσιαστικής επαφής με τους συγγραφείς της ελληνορωμαϊκής γραμματείας επιφέρει την υποβάθμιση του πανεπιστημίου και αυτό συνεπιφέρει με τη σειρά του την κοινωνική παρακμή. Οι κλασικές σπουδές λοιπόν σε πανεπιστημιακό επίπεδο έχουν τεράστια σημασία όχι μόνο για το ίδιο το πανεπιστήμιο αλλά και για όλο γενικά τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Αλήθεια πόσο επίκαιρα παραμένουν τα παραπάνω, κι ας πέρασαν σχεδόν πεντακόσια χρόνια από τότε που τα έγραψε ο Έρασμος! Και σήμερα οι κλασικές σπουδές περνούν κρίση, διεθνώς και στην Ελλάδα. Στα χρόνια του Εράσμου η Λατινική αποτελούσε τη γλώσσα του πολιτισμού, της επιστήμης, της παιδείας, αλλά και τη γλώσσα επικοινωνίας των λογίων. Τα Αρχαία Ελληνικά, από την άλλη, θεωρούνταν απαραίτητο μορφωτικό συμπλήρωμα για όποιον είχε την αξίωση να λέγεται πνευματικός άνθρωπος. Αυτό το παιδευτικό δίπολο διατηρήθηκε για πολλά χρόνια κυρίαρχο στην κεντρική και δυτική Ευρώπη. Σήμερα όμως η κατάσταση έχει πολύ αλλάξει.

* *

Στη νεότερη Ελλάδα οι δύο κλασικές γλώσσες κατείχαν για μεγάλο χρονικό διάστημα σεβαστή θέση στην εκπαίδευση. Αλλά εδώ και αρκετές δεκαετίες, και ειδικά πρόσφατα, παρατηρείται μια κατιούσα πορεία, όσον αφορά τα Αρχαία Ελληνικά και κυρίως τα Λατι-

νικά. Και ενώ στη δεκαετία του 1960 τα Λατινικά περιέχονταν στο διδακτικό πρόγραμμα της Δευτεροβάθμιας τόσο στο Λύκειο όσο και στο Γυμνάσιο, σήμερα έχουν περιοριστεί ως μάθημα Θεωρητικής κατεύθυνσης (στη Β΄ Λυκείου) και της λεγόμενης «Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών» (στην Γ΄ Λυκείου). Δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο στο ζήτημα της θέσης των Λατινικών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, που αποτελεί άλλωστε αντικείμενο άλλης εισήγησης. Θα θέλαμε μόνο να επισημάνουμε τα εξής:

1. Η πολεμική κατά του μαθήματος των Λατινικών που ξεκίνησε το 1981 (με άρθρο του Αχιλλέα Καψάλη, στον *Φιλολόγο*, τεύχος 26), παρά τη ολοσχερή θεωρητική της ανατροπή με την αρθρογραφία των Ιωάννη Καζάζη (*Φιλολόγος* 28, 1982), Νίκου Πετρόχειλου (*Φιλολόγος* 32, 1983) και εμού (*Φιλολόγος* 94, 1998)⁷, εν τη πράξει δυστυχώς επέτυχε τελικά ως ένα μεγάλο βαθμό τους στόχους της.

2. Οι γνώσεις σχετικά με τη ρωμαϊκή γλώσσα και γραμματεία που αποκομίζει σήμερα ο απόφοιτος της Δευτεροβάθμιας είναι υποτυπώδεις. Και γενικότερα ο ρωμαϊκός πολιτισμός γίνεται ελάχιστα γνωστός στη μαθητιώσα νεολαία, παρά το γεγονός ότι, όπως παρατηρεί ο μεγάλος παιδαγωγός Αλέξανδρος Δελμούζος στο περίφημο βιβλίο του *Το πρόβλημα της Φιλοσοφικής Σχολής* (1944)⁸, «είναι συνυφασμένος με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και την εξέλιξή του, τον ερμηνεύει σε πολλά και τον συμπληρώνει, τον ολοκληρώνει».

3. Έτσι η μαθητιώσα νεολαία στερείται της δεύτερης (μετά την αρχαία ελληνική) αστείρευτης πηγής πνευματικής ολοκλήρωσης και ανθρωπισμού. Οι ρωμαίοι συγγραφείς δεν επηρεάζουν το παράπαν τη μορφωτική αναβάθμιση των μαθητών.

* * *

Εν τέλει πώς είναι δυνατόν σήμερα να αισιοδοξεί κάποιος για το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας, όταν τα νάματα της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, με συνευθύνη ίσως όλων, κυρίως όμως της πολιτείας και των ταγών του εκπαιδευτικού συστήματος, ελαχιστοποιήθηκαν στη διαδικασία της αγωγής των νέων και κοντεύουν να στερέψουν; Δεν είμαστε μακριά ίσως από την *operosa barbaries* του Ερά-

7. Βλ. τα άρθρα των Καψάλη, Καζάζη, Πετρόχειλου, Νικήτα 1994.

8. Δελμούζος 100.

σμου – η μήπως άρχισε κιόλας να μας σκεπάζει με τον σκοτεινό της πέπλο;

Πιθανόν κάποιος να απορήσει: «Μα ποιο είναι το αντικείμενο αυτής της Εσήγησης; Δεν αφορά τα Λατινικά της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης; Μήπως όσα λέει ο ομιλών είναι ‘άπροσδιόνυσα’;» Η πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση (και κυρίως οι δύο τελευταίες) συναποτελούν μια **αδιάσπαστη αλυσίδα**, ανωφερώς και κατωφερώς. Πώς είναι δυνατόν η φλόγα του έρωτα των κλασικών σπουδών, και ειδικότερα της ρωμαϊκής Γραμματείας, να ανάψει, αν δεν υπάρξει η θρυαλίδα, έστω, και ο σπινθήρας στην προπανεπιστημιακή εκπαίδευση; Πάντοτε κάποιος θερμός ζηλωτής των κλασικών σπουδών στάθηκε το αποφασιστικό εφαλτήριο σε όσους θέλησαν να τρυγήσουν με πάθος τους γλυκείς καρπούς των ελληνορωμαϊκών γραμμάτων. Όλοι όσοι είμαστε λάτρεις του ωραίου κόσμου των Αρχαίων ας αναζητήσουμε μέσα μας πού βρίσκεται η πρωταρχή των πόθων μας και θα βρούμε κάποια λατρευτή μορφή που μας ενέπνευσε, έναν δάσκαλο, με όλη τη σημασία της λέξης.

Αυτός ο δάσκαλος είναι ο **πραγματικός φιλόλογος**, εκείνος που εντρύφησε με ζήλο, που «σπούδασε» (με την αρχαία σημασία της λέξης) φιλολογία – κι έτσι περνάμε στην πανεπιστημιακή πραγματικότητα – και την ακτινοβολεί στο περιβάλλον του. Γιατί, όπως λέει ο Ulrich von Wilamowitz Moellendorff, φιλόλογος είναι αυτός που ονειρεύεται «να ξανακάνει την αρχαιότητα ζωντανή» (“*die Antike wieder lebendig zu machen*”)⁹. Και το καταφέρνει, όπως λέει πάλι ο Wilamowitz, κάνοντας «κατάδυση σε μια ξένη ψυχή είτε ενός ατόμου είτε ενός λαού», στην ψυχή των Αρχαίων, και στη συνέχεια σαν «γνήσιος τεχνίτης δίνει ζωή σε νεκρές λέξεις με το ίδιο το αίμα της καρδιάς του»¹⁰. Πρέπει, λέει χαρακτηριστικά αλλού, υιοθετώντας μια ομηρική εικόνα, να μεταγγίσουμε το ίδιο μας το αίμα στα φαντάσματα του παρελθόντος για να τα ξαναζωντανέψουμε¹¹. Στο ίδιο μήκος κύματος ο

9. Zielinski 268.

10. Zielinski 271.

11. Zielinski 263.

Αλέξανδρος Δελμούζος θα δηλώσει: «*Αυτό πρέπει να είναι το έργο της Φιλοσοφικής Σχολής σχετικά με τους κλασικούς: να τους κάνουν ή τουλάχιστο να βοηθήσουν για να γίνουν σύγχρονες κινητήριες, δημιουργικές δυνάμεις*»¹².

* * *

Ο πανεπιστημιακός δάσκαλος, λοιπόν, αποτελεί, όπως τόνισε ήδη ο Έρασμος, το Α και το Ω για την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των κλασικών σπουδών και ειδικότερα των λατινικών σπουδών στην Τριτοβάθμια. Το καλύτερο πρόγραμμα σπουδών, όταν το υπηρετούν ανεπαρκείς καθηγητές, δεν θα αποδώσει καρπούς, ενώ και ένα ελλιπές ή ελαττωματικό πρόγραμμα υπηρετούμενο από υψηλής ποιότητας διδάσκοντες θα έχει λαμπρά αποτελέσματα.

Στο πλαίσιο του παραπάνω προτύπου πρέπει να νοηθεί και ο **ιδανικός λατινιστής**: επαρκής επιστήμονας αλλά και ικανός ερμηνευτής και αναμεταδότης των αισθητικών, ιστορικών και ιδεολογικών παραμέτρων των κειμένων. Το έργο του δηλαδή πρέπει να κινείται στο τρίπτυχο που προσδιορίζει με σαφήνεια ο εκλεκτός μαθητής του Wilamowitz, ο Ιωάννης Συκουτρής¹³:

1. Να είναι έργο επιστημονικό (πρόκειται για το στάδιο της μελέτης και ερμηνείας των γραμματειακών μνημείων)·

2. Να είναι έργο καλλιτεχνικό (πρόκειται για το στάδιο της καλλιτεχνικής αναδημιουργίας στη διδασκαλία, όπου ο φιλόλογος ταυτίζεται με τον αρχαίο δημιουργό και αναπαριστά το έργο και τα πρόσωπα)·

3. Να είναι έργο ανθρωπιστικό (πρόκειται για το στάδιο της παιδείας, η οποία αποβλέπει στην «*αρμονική και μετά λόγον καλλιέργεια και διάπλαση των ανθρωπινωτέρων στοιχείων της προσωπικότητας*»¹⁴ των διδασκόμενων.

Αλλά έστω ότι όλοι οι θεράποντες της ρωμαϊκής Γραμματείας πληρούν τις παραπάνω προϋποθέσεις και εμφορούνται από τις λαμπρές ιδέες όλων των μεγάλων προσωπικοτήτων που προαναφέραμε. Άραγε θα μπορούσαν να επιτύχουν σήμερα μια άνθηση ή έστω ανα-

12. Δελμούζος 11.

13. Συκουτρής (*Φιλολογία και Ζωή*) 211.

14. Συκουτρής (*Φιλολογία και Ζωή*) 234.

θέρμανση των λατινικών σπουδών; Όχι, εφόσον δεν συντρέχουν ορισμένες πολύ σημαντικές και ρεαλιστικές συνθήκες και προϋποθέσεις, εξωπανεπιστημιακές είτε ενδοπανεπιστημιακές.

Μια πρώτη εξωπανεπιστημιακή συνθήκη, την οποία ήδη θίξαμε παραπάνω, είναι η **θέση της λατινικής γλώσσας και Γραμματείας** στο curriculum των μαθημάτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Μάλιστα η διαφαινόμενη τάση να μειωθούν έτι περαιτέρω τα Λατινικά στο Σχολείο κάνει τις προοπτικές ακόμη πιο δυσοίωνες. Με το παρόν σύστημα εισαγωγικών εξετάσεων οι όποιες κτηθείσες γνώσεις Λατινικών περιπίπτουν σε λήθαργο για όσους περνούν στο Πανεπιστήμιο, με εξαίρεση τους εισαγομένους σε φιλολογικά Τμήματα. Για τους τελευταίους πάλι αρχίζει μια νέα δυσάρεστη κατάσταση, καθώς καλούνται με τις στοιχειώδεις γνώσεις τους να αντιμετωπίσουν αυθεντικά κείμενα κορυφαίων ρωμαίων συγγραφέων, πεζογράφων ή και ποιητών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η μεγάλη μάζα τους να πασχίζουν να εξασφαλίσουν το πολυπόθητο πέντε και να απαλλαγούν από τον βραχά. Μαζί με τους σχεδόν ανείδεους αυτούς φοιτητές εξίσου τυραννιούνται και οι λατινιστές δάσκαλοί τους, που κυμαίνονται στη διδασκαλία μεταξύ γλωσσικής και λογοτεχνικής ανάλυσης. Το υπάρχον εισαγωγικό τρίωρο μάθημα γλώσσας αποδείχθηκε ανεπαρκές για να καλύψει τα μεγάλα λεξιλογικά και γραμματικοσυντακτικά κενά. Πιστεύω ότι χρειάζεται μια γενναία αναβάθμιση αυτού του μαθήματος (π.χ. να γίνει εξάωρο με χρήση σύγχρονων εγχειριδίων [που κυκλοφορούν άφθονα σε άλλες γλώσσες], με συστηματικές ασκήσεις, με εξετάσεις προόδου κτλ.), ένα είδος *Latinum*. Κι αυτό όμως είναι δυσεφάρμοστο, επειδή το υπάρχον Πρόγραμμα Σπουδών δεν έχει περιθώρια επιπλέον διδακτικών ωρών – ας αφήσουμε κατά μέρος και την ολοένα αυξανόμενη μείωση του διδακτικού προσωπικού.

Στη στενή συνάφεια Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας βασίζεται και μια άλλη αντίρρηση που προβάλλεται: ότι τα Λατινικά που καλούνται να διδάξουν οι απόφοιτοι των φιλολογικών Τμημάτων δεν προϋποθέτουν δα και τόσο υψηλή λατινομάθεια – επομένως, δεν βαριέσαι, αδελφέ, όλα καλά! Αρκούν λίγα «λατινικούλια» στη Φιλολογία, λιγότερα μάλλον από όσα παρέχονται! Αν δεχτούμε τη λογική αυτής της αντίρρησης, πρέπει και το περιεχόμενο καθώς και η ποι-

ότητα και άλλων επιστημών που διδάσκονται στη Δευτεροβάθμια, όπως τα Μαθηματικά, η Φυσική, η Χημεία, η Βιολογία, να προσαρμοστούν στο, επίσης χαμηλό, επίπεδο του σχολείου. Κι αν κάποια μαθήματα πάψουν να εξετάζονται ή να βαθμολογούνται στο Σχολείο, όπως ακούγεται ότι επίκειται, θα πρέπει να υποβαθμιστεί ανάλογα και το επίπεδο των αντίστοιχων πανεπιστημιακών σπουδών; Ε, λοιπόν, όχι! Οι πανεπιστημιακές σπουδές πρέπει να διατηρήσουν το διεθνώς απαιτούμενο και τηρούμενο επίπεδό τους. Εν εναντία περιπτώσει οι ελληνικές σπουδές σύντομα θα καταλήξουν τριτοκοσμικές. Το όλο θέμα πρέπει να απασχολήσει τις γενικές συνελεύσεις των Τμημάτων Φιλολογίας. Μάλιστα πρέπει να αναληφθεί πρωτοβουλία συνεννόησης και συντονισμού όλων των Τμημάτων Φιλολογίας για τον καθορισμό κοινής γραμμής απέναντι στα σημερινά προβλήματα.

Η ενίσχυση της γλωσσικής θωράκισης του νεοεισαχθέντος φοιτητή της Φιλολογίας, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω, αφορά το όλο **Πρόγραμμα Σπουδών** των Τμημάτων Φιλολογίας. Και εδώ έχουμε μια άλλη σημαντικότερη διάσταση. Άραγε είναι τα υπάρχοντα Προγράμματα Σπουδών ικανοποιητικά; Τι απέδειξε η μακροχρόνια εφαρμογή τους; Το Πρόγραμμα Σπουδών αποτελεί την καρδιά ενός πανεπιστημιακού Τμήματος. Αν η καρδιά υπολειτουργεί, όλο το σώμα οδηγείται σε κατάρρευση και τελικά παύει να ζει. Οι σημερινές ελληνικές αλλά και παγκόσμιες συνθήκες επιβάλλουν αναθεωρήσεις των Προγραμμάτων Σπουδών. Οι αλλαγές και προσαρμογές πρέπει να γίνουν στο πλαίσιο των γενικών συνελεύσεων, θα λέγαμε μάλιστα ότι ίσως θα ήταν σκόπιμη η από συμφώνου σε όλα τα Τμήματα Φιλολογίας θέσπιση κοινού Προγράμματος Σπουδών. Οι αλλαγές πρέπει να είναι προσεκτικές, φρόνιμες, ψύχραιμες. Όσοι θα μετάσχουν σε μια τέτοια προσπάθεια θα πρέπει να διέπονται από πνεύμα αντικειμενικού διαλόγου, να αποφεύγουν τις εντάσεις και τις εγωιστικές εμμονές. Μεγάλη αρωγή θα παράσχει η πείρα του παρελθόντος.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να εκθέσουμε κάποιους προβληματισμούς ή προτάσεις για το Πρόγραμμα Σπουδών, με βάση την πείρα μας από την μακρόχρονη παραμονή μας στον πανεπιστημιακό χώρο.

1. Καταρχήν θα θεωρούσαμε επιβεβλημένο η ενισχυμένη **γλωσσική θωράκιση στα Λατινικά**, για την οποία κάναμε λόγο παραπάνω, να

συνυπάρχει στο πρώτο εξάμηνο μαζί με αντίστοιχη γλωσσική θωράκιση στα Αρχαία Ελληνικά και τα Νέα Ελληνικά. Ο φοιτητής πρέπει, ήδη στην αρχή των σπουδών του, να κατακτήσει τις τρεις αυτές γλώσσες, προκειμένου να συνεχίσει απρόσκοπτα τις σπουδές του στις αντίστοιχες λογοτεχνίες.

2. Πολύ χρήσιμο θα θεωρούσαμε επίσης να δημιουργηθεί στο δεύτερο εξάμηνο ένας **δεύτερος κύκλος «μύησης»** του νέου φοιτητή: να συνυπάρχουν τρία μαθήματα στα οποία να παρουσιάζεται το πανόραμα των τριών λογοτεχνιών, δηλ. η αρχαία ελληνική, η λατινική και η νέα ελληνική γραμματολογία. Κρίνουμε ότι είναι πολύ σημαντικό ο φοιτητής να κατακτήσει στην αρχή των σπουδών του μια ευρύτερη εικόνα της ρωμαϊκής γραμματείας, εντός της οποίας θα μπορέσει να εντάξει τους συγγραφείς που θα διδαχθεί στα επόμενα εξάμηνα. Πιστεύουμε μάλιστα ότι στο πλαίσιο αυτού του μαθήματος καλό θα ήταν να υπάρχει μια σύντομη επισκόπηση της μεσαιωνικής και της νεολατινικής γραμματείας. Έτσι μπορεί να γίνει αντιληπτό το τεράστιο εύρος της όλης λατινολογίας γραμματείας και να φανεί η σημασία της για τα Νεότερα Χρόνια.

3. Ένα άλλο ζήτημα αφορά το **περιεχόμενο των κωδικών των μαθημάτων**. Πιο συγκεκριμένα: στην οργάνωση των προπτυχιακών σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας Θεσσαλονίκης τα μαθήματα, είτε υποχρεωτικά είτε ειδικευσης, έχουν ειδολογικούς κατά κύριο λόγο τίτλους (π.χ. τραγωδία, λυρική ποίηση, ρητορική κτλ.). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα κάποιοι φοιτητές να μη διδαχούν ποτέ ορισμένους ιδιαίτερα σημαντικούς συγγραφείς, όπως τον Βεργίλιο ή τον Οράτιο ή τον Κικέρωνα. Σε μία αναδόμηση λοιπόν του Προγράμματος Σπουδών πρέπει να ληφθεί μέριμνα ώστε κάποιοι κορυφαίοι συγγραφείς να αποτελέσουν το περιεχόμενο κωδικών υποχρεωτικών μαθημάτων.

4. Τα τελευταία χρόνια υποχρεώθηκαν τα Τμήματα Φιλολογίας να περιορίσουν τα αμιγώς φιλολογικά μαθήματα, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας **κύκλος μαθημάτων Παιδαγωγικών και Διδακτικής** σύμφωνα με τη νομοθεσία που θεσπίστηκε από την Πολιτεία. Ειδικά ο αριθμός των μαθημάτων ρωμαϊκής Γραμματείας έχουν υποστεί επανειλημμένες μειώσεις. Επ' αυτού είναι χρήσιμη η κατηγορηματική άποψη του Αλέξανδρου Δελμούζου: «*Ο παιδαγωγικός καταρτισμός δεν πρέπει με κανένα τρόπο να γίνη αφορμή να παραμεριστή η επιστημονική μόρφωση των φοιτητών*» και «*αν ζημιώνη τη μόρφωση των παιδιών ο αμέ-*

θοδος ... καθηγητής..., ασυγκρίτως μεγαλύτερη ζημιά κάνει ο άλλος καθηγητής που εξαντλεί όλη του την προσπάθεια στη διδαχτική μέθοδο»¹⁵. Το κύριο βάρος στις σπουδές μας λοιπόν πρέπει να πέφτει στο «**τι**» και έπειτα ακολουθεί το «**πώς**». Επιπλέον θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε και να προβάλλουμε παιδαγωγικές-διδακτικές πτυχές στους κλασικούς συγγραφείς, όπως λ.χ. στον Κοϊντιλιανό ή στον Πλούταρχο.

5. Ένας επόμενος προβληματισμός αφορά τα ερωτήματα «**πόσο**» και «**ποιο**». Άραγε το γεγονός ότι οι φοιτητές μας έχουν σε κάθε εξαμηνιο και συνολικά στις σπουδές τους μεγάλο αριθμό μαθημάτων σημαίνει απαραίτητα υψηλής ποιότητας σπουδές; Ο Δελμούζος, περιγράφοντας το «Πρόβλημα της Φιλοσοφικής Σχολής» το 1940, αποδοκιμάζει το γεγονός ότι τότε ο φοιτητής περνούσε 5 ώρες κάθε μέρα στο θρανίο ακούγοντας παθητικά τις παραδόσεις και «*κουρασμένος πια δεν έχει παρά ελάχιστο χρόνο για προσωπική εργασία και μελέτη*»¹⁶. Ο ίδιος συμβουλεύει «*να μη ζητήσωμε μόνον πλάτος, αλλά κυρίως βάθος*» και επίσης «*το κέντρο βάρους να πέφτη στην προσωπική και ιδιαίτερη εργασία των φοιτητών*»¹⁷. Ας μη μας κατατρώχει λοιπόν στα μαθήματα είτε Αρχαίας Ελληνικής είτε Λατινικής Φιλολογίας το άγχος να καλύψουμε μεγάλη ύλη. Η πείρα μας έδειξε ότι αρκεί η εις βάθος ανάλυση ακόμη και 12 ποιημάτων από τις Ωδές του Ορατίου, προκειμένου να κάνουμε τον φοιτητή μας θερμό θιασώτη του μεγάλου ρωμαίου λυρικού.

6. Μια άλλη σκέψη που θα θέλαμε να παρουσιάσουμε είναι η θεσμοθέτηση και πραγματοποίηση, στα Προγράμματα Σπουδών μας, διεπιστημονικών διατομεακών και διατμηματικών μαθημάτων. Ότι είναι αδιανόητος π.χ. ο Βεργίλιος χωρίς τον Όμηρο είναι σε όλους μας γνωστό. Γιατί λοιπόν δεν συνεργάζονται ένας ομηριστής με έναν λατινιστή σε ένα από κοινού σεμινάριο; Με την ίδια λογική ένας λατινιστής θα μπορούσε να συνεργαστεί με έναν βυζαντινολόγο για τη μετάφραση των *Μεταμορφώσεων* του Οβιδίου από τον Μάξιμο Πλανούδη, αλλά και με έναν καθηγητή της Αρχιτεκτονικής σε μάθημα για το *De architectura* του Βιτρουβίου ή με έναν μουσικολόγο για το *De musica* του Βοηθίου.

15. Δελμούζος 10 σημ. *

16. Δελμούζος 86.

17. Δελμούζος 91.

Δεδομένης της μεγάλης αδιοριστίας των πτυχιούχων (ένα μεγάλο πρόβλημα των Τμημάτων μας που πρέπει να μας απασχολεί όλους και πρέπει να συζητηθεί στις Γενικές Συνελεύσεις *ad hoc*), είναι αναγκαίο να αναζητήσουμε πόρους για απασχόληση των φοιτητών μας. Στις Σχολές των Θετικών Επιστημών αυτό έχει αρχίσει να γίνεται. Ειδικά τα διατμηματικά θέματα, σαν αυτά που προαναφέραμε, θα είχαν καλές πιθανότητες να τύχουν εγχώριας ή ευρωπαϊκής χρηματοδότησης. Πρόσφατα χρηματοδοτήθηκε πλουσιοπάροχα από ευρωπαϊκές πηγές ένα πρόγραμμα με θέμα «Τα φυτά στη διατροφή των πολιτισμών της αρχαίας Ευρώπης». Χρειάζεται να επιστρατεύσουμε ίσως την δημιουργική μας σκέψη και φαντασία.

Θεωρούμε ότι είναι επειγόντως αναγκαίο να ενισχυθεί το κύρος και η λεγόμενη αναγνωρισιμότητα των σπουδών των Τμημάτων Φιλολογίας και, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, των λατινικών σπουδών. Προς την κατεύθυνση αυτή θα βοηθούσε πολύ η έξοδος μας από την εσωστρέφεια και η συνάντησή μας με την περιβάλλουσα κοινωνία. Ας εκμεταλλευτούμε όποιες και όσες δυνατότητες παρέχουν τα γλωσσικά, κοινωνικά, ιστορικά και λοιπά χαρακτηριστικά του τόπου όπου βρίσκεται το Πανεπιστήμιο. Αξίζει να αναφερθεί ευφήμως μια τέτοια πρωτοβουλία του Τμήματος Φιλολογίας Θράκης (με διαλέξεις για τη ρωμαϊκή Θράκη κτλ.). Στη Θεσσαλονίκη υπάρχει το καταπληκτικό ρωμαϊκό *forum*, τα ανάκτορα και η αψίδα του Γαλερίου, άφθονες λατινικές ή δίγλωσσες επιγραφές κ.ά. Πλήθος πεδία από την ιστορία μας, τη γλώσσα μας, τη λαογραφία μας, την αρχαιολογία μας προσφέρονται για προβολή του ρωμαϊκού πολιτισμού, της ρωμαϊκής γλώσσας, των ρωμαϊκών κειμενικών αριστουργημάτων και συσχετισμό τους με την ελληνική πραγματικότητα. Από το χώρο της γλώσσας π.χ. θα μπορούσε να κάνει κανείς λόγο για τις λατινικές ή λατινογενείς λέξεις του καθημερινού λόγου (όπως παλάτι, καντήλι, τέμπλο, κελί, ταβέρνα, πρίγκιπας, βαρβάτος, οι ονομασίες Ιούλιος και Αύγουστος, ο όρος κάλαντα κ.ά.) ή τρέχοντες λατινικούς όρους ή φράσεις (π.χ. *veto*, *casus belli*, *ante portas*, *de facto* κ.ά.)¹⁸. Θέματα

18. Αναλυτικά βλ. Νικήτα 1999.

που θα προσφέρονταν για διαλέξεις θα ήταν επίσης «Κικέρωνας και Θεσσαλονίκη», «Η ρωμαϊκή Εγνατία οδός», «Οι νεολατινικές επιγραφές της Κέρκυρας». Το καταπληκτικό λυρικό ποίημα *Ξενύχτι της Αφροδίτης* (*Pervigilium Veneris*) θα ταίριαζε για τη γιορτή των ερωτευμένων κτλ. κτλ. Η αναβάθμιση των Ρωμαϊκών Σπουδών δεν θα έλθει μόνη της, αλλά θα είναι αποτέλεσμα πρωτοβουλιών ημών των λατινιστών. Μια τέτοια πρωτοβουλία είναι εκείνη που εφαρμόζει το Τμήμα Κλασικών Σπουδών και Φιλοσοφίας Κύπρου: διενέργεια επισκέψεων και διαλέξεων σε τάξεις σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Προϋπόθεση για την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών είναι να πιστέψουμε βαθιά πρώτα εμείς οι ίδιοι ότι έχουμε στα χέρια μας, και μπορούμε να διαχειριστούμε αποτελεσματικά, μια εξαιρετικά πολύτιμη κληρονομιά. Ο ρωμαϊκός πολιτισμός και η ρωμαϊκή Γραμματεία προσέλαβαν τα ελληνικά πρότυπα και, αφού τα μετασχημάτισαν και τα ανέπτυξαν περισσότερο, έθεσαν τα θεμέλια που οδήγησαν την ευρωπαϊκή ήπειρο σε μια υπερχλιετή λατινόγλωσση ζύμωση, η οποία με τη σειρά της παρήγαγε τον πνευματικό και τεχνολογικό πολιτισμό των Νεότερων Χρόνων. Ας μη λησμονούμε ότι αναστήματα, όπως οι Άγγλοι Chaucer και Shakespeare, οι Γάλλοι Rabelais και Montaigne, οι Γερμανοί Goethe, Schiller και Hölderlin, οι Ιταλοί Δάντης και Βοκκάκιος, δεν μπορούν να νοηθούν χωρίς τα ρωμαϊκά τους πρότυπα, τον Βεργίλιο, τον Οβίδιο, τον Οράτιο, τον Λουκανό, τον Στάτιο, τον Βοήθιο¹⁹. Σημαντικότερα επιστημονικά συγγράμματα γράφηκαν στην Λατινική, π.χ. τα *Principia Mathematica* του Νεύτωνα. Όλες οι επιστήμες της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, θεωρητικές και θετικές, έχουν ρωμαϊκές ρίζες²⁰. Η Νομική λ.χ. στηρίζεται στο Ρωμαϊκό δίκαιο, η τοπογραφία, η οδοποιία και η αρχιτεκτονική αναπτύχθηκαν σημαντικά από τους Ρωμαίους. Τον 1^ο αι. μ.Χ. ένας συγγραφέας, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, στο έργο του *Φυσική Ιστορία* παρουσιάζει

19. Βλ. Hight 155-187 (Chaucer), 280-312 (Shakespeare), 260-268 (Rabelais), 269-279 (Montaigne), 510-528 (Goethe), 512-513 (Schiller), 513-515 (Hölderlin), 126-139 (Δάντης), 150-155 (Βοκκάκιος).

20. Βλ. αναλυτικά Νικήτα 2003.

σε 37 βιβλία τους κλάδους της Κοσμολογίας, της Βοτανικής, της Ιατρικής των βοτάνων (δηλ. της σημερινής ομοιοπαθητικής), της Κτηνιατρικής και της Ορυκτολογίας, ενώ ο σύγχρονός του Κέλσος παρουσιάζει τη Διαιτητική, τη Φαρμακευτική και τη Χειρουργική. Για λόγους επιστημονικής δεοντολογίας θα έπρεπε σε όλα σχεδόν τα Τμήματα να υπήρχαν μαθήματα ειδικής ρωμαϊκής αρχαιογνωσίας και ορολογίας, στα οποία θα μπορούσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και οι εξειδικευμένοι λατινιστές.

* * *

Τα Λατινικά των φιλολογικών Τμημάτων είναι στο χέρι το δικό μας αν θα μαραζώσουν ή θα γίνουν ρωμαλέα. Η θετική ή η αρνητική έκβαση θα προέλθει από ένα συνδυασμό παραγόντων και αιτιών. Η επιλογή ελκυστικών κειμένων έχει μεγάλη σημασία. Δεν είναι ανάγκη λ.χ. στους πρωτοετείς φοιτητές να διδάξουμε το έργο του Κικέρωνα *Για τα γηρατεία* (*De senectute*): μπορούμε να προτιμήσουμε το *Περί φιλίας* (*De amicitia*). Ή, ακόμη, ο λατινιστής που θα διδάξει (στην Ειδίκευση Κλασικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ.) το λεγόμενο «πτυχιακό» μάθημα (ΛΦΙ 162), και ειδικότερα την ενότητα «Λαπιθοκενταυρομαχία» του Οβιδίου (*Μεταμορφώσεις* 12, 210-535) με τις απεχθείς σκηνές αίματος, μπορεί να επιμείνει στο εγκιβωτισμένο υπέροχο ειδύλλιο του κενταύρου Κύλλарου με την κενταυροπούλα Υλονόμη (*Μεταμορφώσεις* 12, 393-428). Πιο σημαντική όμως από την επιλογή ελκυστικών κειμένων θα θεωρούσαμε – και εδώ επανερχόμαστε στην άποψη του Εράσμου – την ελκυστική διδασκαλία ή αλλιώς τον σαγηνευτικό δάσκαλο. Εδώ όμως πρέπει να τονιστεί ότι η σαγηνευτική διδασκαλία ίσως ως ένα βαθμό κατακτάται, πρωτίστως όμως εκπορεύεται από την ψυχή ενός δασκάλου που δονείται βαθιά από τα κείμενα, που συγκλονίζεται καθώς αγγίζει την πεμπτουςία του ρωμαίου κλασικού, που νιώθει ευλογημένος και μακάριος γευόμενος πρώτος ο ίδιος το νέκταρ και την αμβροσία των αρχαίων πηγών. Ως εκ τούτου είναι εντελώς αναγκαία κάθε φορά η αναβάπτισή του σε ένα κλίμα «ενθουσιασμού», μέθεξης, έξαρσης, που προκύπτει από μια βαθιά κατανόηση του αρχαίου λογοτέχνη, από μια οιονεί ταύτιση με τον θείο κάτοικο του Παρνασσού των κλασικών γραμμάτων. Για να μεταδώσει φλόγα πρέπει ο ίδιος να φλέγεται. Για

να συνεπάρεις πρέπει ο ίδιος να είσαι συνεπαρμένος. Αυτός ο Λατινιστής μπορεί να ενθουσιάσει τους φοιτητές του, οποιοδήποτε αντικείμενο κι αν διδάσκει, και να τους κάνει πραγματικούς δασκάλους. Αυτός ο Λατινιστής μπορεί να δοξάσει τη Σχολή του και να την κάνει περίβλεπτη. Αυτός ο Λατινιστής μπορεί να συμβάλει, στο μέτρο των δυνάμεών του, για τη σωτηρία της κοινωνίας από την *operosa barbaries*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γληνός, Δ., «Μερικοί στοχασμοί για τη σημερινή θέση των ανθρωπιστικών σπουδών στην Ελλάδα», από την Εισαγωγή στον *Σοφιστή* του Πλάτωνα, εκδόσεις Ζαχαροπούλου 1940.
- Δελμούζος Α., *Το πρόβλημα της Φιλοσοφικής Σχολής*, Αθήνα: Γλάρος 1944.
- Zielinski Tadeuz, *Ημείς και οι αρχαίοι. Μετάφραση και επιλεγόμενα Ιωάννου Συκουτρή. Πρόλογος και δύο μεταφράσματα Ι. Ν. Καζάζη*. Γενική επιμέλεια: Ι. Ν. Καζάζης, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 1994.
- Highet, G., *Η κλασική παράδοση. Ελληνικές και ρωμαϊκές επιδράσεις στη λογοτεχνία της Δύσης* (μτφ. Τζ. Μαστοράκη), Αθήνα 1988.
- Καζάζης Ι. Ν., «Delenda est?», *Φιλολογος* 28, Ιούν. 1982, 123-126.
- Καψάλης Α. Χ., «Αναμόρφωση του Αναλυτικού Προγράμματος και κατάρτιση των Λατινικών», *Φιλολογος* 26, Δεκ. 1981, 464-475.
- Κακριδής Ι. Θ., *Ανθρωπιστικά. Ι. Ελληνική κλασική παιδεία. ΙΙ Φιλολογική ερμηνεία*. Αθήνα 2002 (1942). Εστία (Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, αρ. 2).
- Νικήτας Δ. Ζ., «Τα Λατινικά του Λυκείου – Desiderata et proposita», *Φιλολογος* 94, χειμώνας 1994, 460-469.
- , «Είναι νεκρή η λατινική γλώσσα;», *Νέα Πορεία* 536-538/228, Οκτ.-Δεκ. 1999.
- , «Σπουδές Φιλολογίας: Tunc, nunc, deinde», στο Λ. Τρομάρας, Α. Ζαφράκα-Σταυρίδου (επιμ.), *Η φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παρελθόν, παρόν και μέλλον. Ημερίδα για τα 75 χρόνια της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. 30 Μαρτίου 2000*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2000, σσ. 28-35.
- , «Η λατινική γλώσσα και γραμματεία ως υπόβαθρο και γνωστικό αντικείμενο των επιστημών της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Η Κλασική Παιδεία σήμερα. Πραγματικότητες και προοπτικές στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα, 6-8/12/2002», *Πλάτων* 2 (2003) 301-314.
- Πετρόχειλος Ν., «Τα Λατινικά Γράμματα και η πρόσφατη πολεμική εναντίον τους», *Φιλολογος* 32, καλοκαίρι 1983, 88-119.
- (επιμ.), *Εράσμου Διάλογος περί της ορθής προφοράς του λατινικού*

και του ελληνικού λόγου, Εισαγωγή • Μετάφραση • Σχόλια: Ν. Πε-
τρόχειλος, Αθήνα: Πατάκης 2000.

Συκουτρής Ιωάννης, *Μελέται και άρθρα*, Αθήναι 1956, Εκδόσεις του Αιγαί-
ου.